

UDK: 94(497.6+497.5)''04/14''

343.72/.73-055.2''04/14''

Pregledni rad / Review article

Midhat Spahić

JU Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona

spacihmidhat@yahoo.com

BRAK I PORODICA U BOSNI I SUSJEDSTVU TOKOM SREDNJEG VIJEKA

Apstrakt: U radu će biti tretirana pitanja braka, položaja žene u društvu i porodični odnosi na području Zapadnog Balkana u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Fokus interesovanja će biti usmjeren na područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku uz kratak prikaz prilika u Zapadnoj Evropi. Tokom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka Crkva je nastojala da uredi ženidbene običaje i stavi ih pod svoju kontrolu. U srednjovjekovnoj bosanskoj državi su vladale specifične vjerske prilike, a najveći ugled je uživala Crkva bosanska, što se odrazilo i na drugačije poimanje braka u odnosu na druge evropske države.

Ključne riječi: brak, žena, porodica, Bosna, Hrvatska

Abstract: This article will be treated issues of marriage, the position of women in society and family relations in the Western Balkans territories in the High and Late Middle Ages. Special focus will be directed to the area of Croatian and Bosnia and Herzegovina in the Middle Ages with a brief overview of conditions in Western Europe, especially France. During the high and late Middle Ages, the Church has sought to regulate marriage customs and put them under his control. In the mediaeval Bosnian state was ruled by specific religious occasions, and most reputation enjoyed Bosnian Church, which was reflected in the different understanding of marriage in relation to other European countries.

Keywords: marriage, women, families, Bosnia, Croatia

U srednjem vijeku brak nije bio samo stvar pojedinca, već je bio sporazum između dvije porodice. Dugo vremena brak nije imao nikakve veze sa crkvenim ceremonijama, a tek nakon određenog vremena, zavisno od države do države, sveštenstvo je uspjelo da uspostavi izvjesnu kontrolu nad brakom. To se u Zapadnoj Evropi dogodilo u XII vijeku. Crkvena koncepcija braka polako se izgrađivala, a zasnivala se na tekstovima iz Starog zavjeta.¹ Crkveni zakonodavci su zahtijevali da se brakovi sklapaju slobodnom voljom supružnika, da sklapanje braka bude javno u prisustvu sveštenika, te su insistirali na zarukama. Takva je politika Crkve dovela do sakralizacije braka, te je on uvršten među sakramente. Sakralizacija braka uzrokovala je njegovu nerazrješivost, pa je rastava braka bila zabranjena, osim u iznimnim slučajevima. Početkom IX vijeka dozvoljen je razvod braka u slučaju rodoskrvnuća, preljube, zločina, neplodnosti, teške bolesti i impotencije.²

Bosansko srednjovjekovno društvo odlikuje se određenim osobenostima po kojima se razlikuje od susjednih društava, a jedna od njih je poseban odnos prema braku. Veliki uticaj na društvene odnose u srednjovjekovnoj Bosni imali su pripadnici Crkve bosanske, što je uzrokovalo da se u bosanskoj državi sačuvalo prastaro shvaćanje braka kao društvene institucije i to braka koji nije posvećen vjerom, pa nije bio pod okriljem Katoličke crkve.³ Na osnovu takvog shvaćanja žena nije sklapala brak prema crkvenoj doktrini, nego uz uslov da bude vjerna i dobra svom mužu. Pripadnici Crkve bosanske su imali znatan uticaj na drugačije mišljenje o braku u Bosni, gdje je vladalo poimanje braka kao raskidive institucije. To potvrđuju i primjeri razvoda brakova. Kralj Ostoja se razveo od žene Kujave i oženio Jelenu, udovicu hercega Hrvoja, a Sandalj Hranić je ostavio ženu Katarinu i oženio se Jelenom Balšić. Interesantno je da se bosansko shvaćanje braka proširilo i na susjedstvo. Crkvenom sudu u Kotoru obratila se Stanislava iz Dračevica s molbom da naredi njenom mužu Milislavu, koji ju je po bosanskom ili patarenskom običaju otjerao i oženio drugu ženu, da se vrati njoj.⁴

¹ Mihael Nurdberg, *Dinamični srednji vek*, Beograd, 2011, 112.

² Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik, 1994, 55-58.

³ Ćiro Truhelka, Testament gosta Radina. Prinos patarenskom pitanju, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1911, 367. U ovom radu Truhelka navodi da srednjovjekovni Bošnjani nisu brak smatrali crkvenom ustanovom, nego društvenom.

⁴ Lenka Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica, 2002, 28-29.

Bitne podatke o braku u srednjovjekovnoj Bosni sadrži "Dubia" fra Bartola iz Alverina.⁵ Vikar bosanskih franjevaca fra Bartol žalio se rimskoj kuriji da "dobri Bošnjani" svoje žene uzimaju uz uslov "si eris mihi bona", dakle ako su im dobre, te zbog tako labave bračne veze rijetko koji zadržava prvu ženu. Ovaj običaj se toliko ukorijenio da su i malobrojni konvertiti odbijali odreći se navedenog uslova.⁶

Navedene podatke potvrđuju činjenice sadržane u pismu pape Eugena IV iz 1445. godine upućeno bosanskom kralju Tomašu. Papa Eugen IV u tom pismu iznosi da je brak u bosanskoj državi običaj zemlje Bosne i bio je toliko raširen "da ga se nisu htjeli odreći ni oni koji su se djelovanjem franjevaca vratili katoličkoj crkvi i sklapali brak prema njenim propisima".⁷

O raširenosti običaja zemlje Bosne da se žena prihvata u brak "dok bude vjerna i dobra" dovoljno kazuje činjenica da je on prisutan i u samoj kraljevskoj porodici. Kralj Tomaš je bio u braku sa Vojačom po običaju zemlje Bosne, da mu bude vjerna i dobra i da mu dobro čini, o čemu je pisao papa Eugen IV u spomenutom pismu.⁸

Propisi koji regulišu porodično pravo na istočnoj obali Jadrana prilagođeni su potrebama komunalnih društava, ali se zasnivaju na rimsko - vizantijskom pravu, uz uticaj slavenskog i mletačkog pravnog sistema. Bračne odnose u istočnojadranskim gradovima regulisalo je prije svega crkveno pravo, ali su se sačuvali i neki rimski elementi, prije svega u samom obredu vjenčanja, a takođe i u načelima koja uređuju odnose između supružnika. Kršćanstvo je postiglo

⁵ Bonicije Rupčić, Značenje "Dubia" fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/73. za povijest Bosne, *Zbornik radova u čast Baziliju Stjepanu Pandžiću povodom 70. obljetnice života*, Bamberg, 1988, 1-35. Fra Bartol bio je starješina bosanske vikarije od 1366. godine preko 40 godina. On je 1372. poslao papi u Avinjon razna pitanja, odnosno sumnje, s kojim su se misionari susretali na terenu. Ta pitanja su poznata pod nazivom Dubia, kako ih je nazvao sam papa Grgur XI. Papa je pitanja dao komisiji od 5 članova i povjerio im da ih riješe u njegovo ime, što su učinili 1373. godine. Original ovog dokumenta nije sačuvan.

⁶ Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972, 315; Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla, 1999, 192 - 193.

⁷ Augustin Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I, Romae, 1863, 389; S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, 194.

⁸ Midhat Spahić, Brak, žena i porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni (XIV-XV vijeka), *Zbornik radova sa naučnog skupa: „Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju“*, Sarajevo, 2011, 284.

veliki uticaj i uzrokovalo krupne promjene u poimanje braka, te je poboljšalo položaj žene i djece u porodici.⁹

Određeni detalji o braku "dobrih Bošnjana" nalaze se u testamentu bosanskog velikaša Pribisava Vukotića, koji je bio komornik hercega Stjepana Vukčića Kosače. Brak u srednjovjekovnoj Bosni u nekim segmentima se razlikuje u odnosu na druge dijelove Evrope, kao što je bilo pitanje miraza. U testamentu "poštenog" viteza Pribisava Vukotića, pisanom 1475. u Padovi, navodi se da u srednjovjekovnom bosanskom društvu nije bio običaj da se žene uzimaju uz miraz, već da se "uzima zbog ljubavi, dobrote i zbog časti i ugleda njihovog roda". Naime, Pribisav se pravdao da mu žena nije donijela miraz, napominjući pri tom da se oženio, jer je žena bila iz dobre kuće.¹⁰

U bračnu zajednicu i muž i žena su unosili određeni imetak. Roditelji kćerke su mladom bračnom paru darivali određenu donaciju, odnosno miraz. Do XI vijeka supruga je imala pravo da slobodno raspolaže svojom imovinom, ali je nakon 1040. godine znatno ojačala moć muškarca nad cjelokupnim bračnim dobrom. Tada je došlo do krupnih promjena u bračnim odnosima tako se udruživanje muža i žene, kao dviju jednakih strana, postepeno pretvorilo u jednu malu „monarhiju“ u kojoj muž vlada kao gospodar.¹¹

Prema crkvenom i svjetovnom pravu miraz je bio obavezan za sklapanje braka. Miraz se davao javnom ispravom u skladu sa mogućnostima roditelja u pokretninama i nekretninama i to u novcu, nakitu, odjeći, opremi za kućanstvo i nekretninama. Imovinsko - pravni odnosi u braku su vrlo detaljno uređeni u statutima dalmatinskih gradova, naročito pitanja vezana uz miraz. Udaja kćeri bila je veliki teret za roditelje i rodbinu. Na osnovu podataka u sačuvanim testamentima i ispravama o mirazu može se uočiti da su sestre dobivale podjednake miraze. U porodicama u kojima je bilo više ženske djece, a koje nisu imale dovoljno novca da svim kćerima daju miraz, roditelji su udavali samo neke, dok su prekobrojne kćeri slali u samostan. Visina miraza je bila velika tako da je porodicama sa više kćeri prijetila potpuna propast ukoliko bi željele da ih sve

⁹ Z. Janeković Römer, *Rod i grad - Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 11-13.

¹⁰ Sima Ćirković, Počteni vitez Pribisav Vukotić, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, X - 1, Beograd, 1968, 260 - 261; S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, 195; M. Spahić, Brak, žena i porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni (XIV-XV vijeka), 284.

¹¹ Georges Duby, *Vitez, žena i svećenik*, Split, 1987, 68-71.

udaju. Zabilježeno je nekoliko slučajeva da su očevi oporučno određivali koje će se kćeri udati, a koje neće. Ukoliko su oba bračna kandidata prvi put stupali u brak, sva imovina koju su unijeli u brak bila je zajednička. Brak na „istarski način“ predstavlja bračnu zajednicu u kojoj se potpuno spaja imovina muža i žene za vrijeme braka. Prema odredbama dubrovačkog i kotorskog statuta imovina bračnih drugova bila je potpuno odijeljena, svaki bračni drug imao je svoju imovinu.¹²

Početak razvijenog srednjeg vijeka, među evropskim ženama, najveća prava su imale žene u Kataloniji, na sjeveroistoku Španije. Tamo su kćerke dobivale jednak dio nasljedstva kao i sinovi. Žena je imala pravo na raspolaganje svojom imovinom nezavisno od muža, koji nije mogao da obavlja ekonomske transakcije koje se tiču zajedničke imovine bez ženinog pristanka.¹³

U srednjovjekovnoj Bosni su vladale sasvim drugačije prilike u odnosu na susjedstvo. Žena u Bosni nije bila uključena u ekonomski život, zato što nije donosila u bračnu zajednicu niti miraz niti imovinu.¹⁴

Statuti dalmatinskih gradova omogućavali su ženama bavljenje trgovinom, raspolaganje stečenim dobrima, ulazak u bratovštine i učešće na sudu, međutim uz velika ograničenja tako da su teško mogle ostvariti svoja prava. Učešće žena u poslovnom životu zavisilo je od staleža kojem su pripadale. Pojedine plemkinje su vodile krupne poslove, međutim, žene iz nižih staleža imale su veće mogućnosti za bavljenje privrednim djelatnostima, jer su imale veća prava u odnosu prema mužu i slobodnije su raspolagale imetkom.¹⁵

U poveljama bosanskih vladara i vlastele spominju se neke žene. Uglavnom se ovdje radi o nasljedstvu, odnosno o testamentima njihovih očeva ili muževa. Tako se u jednoj povelji spominje da je Katarina, unuka hecega Hrvoja, dobila od djeda u nasljedstvo kuću i neko zemljište.¹⁶ Jelena, supruga Sandalja Hranića

¹² *Liber statutorum civitatis Ragusii composites anno 1272*, Dubrovnik, 2002, (u daljem tekstu: Dubrovački statut), IV/I, IV; Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno i obiteljsko pravo*, Zagreb 1996, 64-67; Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 77-78.

¹³ M. Nurdberg, *Dinamični srednji vek*, 53-56.

¹⁴ L. Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, 158.

¹⁵ Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 126-133.

¹⁶ Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, knjiga II, Beograd – Sremski Karlovci, 1934, 4 - 5.

sastavila je testament kojim je svojim najbližima, vojvodi Stjepanu, njegovoj supruzi Jeleni, njegovim sinovima Vladislavu i Vlatku, kćeri Katarini i sestri Despini podijelila skupocjenu odjeću, nakit i posuđe. Dio novca je ostavila da se podijeli milostinja za njenu dušu i za obnovu crkve sv. Georgija u Gorici, a dio novca je ostavljen za djevojke koje se zateknu na njenoj samrti, kako bi se mogle udati.¹⁷

Život žena bio je određen staleškom pripadnošću i ulogom u porodici. Dok se o pojedinim znamenitim ženama u srednjovjekovnoj Bosni ponešto zna, nažalost vrlo malo se zna kako je živjela obična žena. Položaj žene nalazio se ispod nivoa cijelog bosanskog društva, što znači da je socijalni položaj žene bio daleko od zadovoljavajućeg. Žena je mogla posjedovati pokretnu imovinu, dok su rijetki slučajevi iz kojih se može dokučiti da je mogla biti u posjedu nepokretne imovine. Nakon muževe smrti, žene nisu dobivale u nasljedstvo njegovu imovinu, nego su imale samo pravo doživotnog korišćenja prihoda s njegovih posjeda. U Povelji hercega Stjepana 19. jula 1453. navodi se mogućnost da, ako ga žena Jelena nadživi, dobije dio muževog imetka na doživotno korištenje. Nakon njene smrti tu imovinu bi po pola podijelili sinovi Vlatko i Vladisav.¹⁸

Prema običaju koji je vladao u srednjovjekovnoj Bosni supruga je imala pravo naslijediti muža, ukoliko ne bi imao muških potomaka.¹⁹ Ukoliko je neko imao samo žensku djecu, u tom slučaju bi sav imetak naslijedile njegove kćeri. Tako Vukčin Ostojić testamentom ostavlja svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu svojoj kćerci Vladuši i drugoj kćerci ili sinu koga je očekivao da će se roditi.²⁰ Takođe, ženi je nakon muževe smrti pripao dio imetka kojeg je ona uživala za svog života, a nakon njene smrti taj dio bi pripao djeci.²¹

¹⁷ Franc Miklošič, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae*, 1858, 341; Salih Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, Tuzla, 1999, 66 - 67.

¹⁸ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, II, 71; Z. Janeković Römer, *Rod i grad - Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 126 - 133; Muhamed Hadžijahić, *Udio žene u islamizaciji Bosne i Herceogine*, *Narodna uzdanica*, Sarajevo, 1941, 72.

¹⁹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, II, 47 - 53.

²⁰ DAD, Test. Not. XIV, fol. 11, 15. XII 1445. "... trovasse de lo mio stabile e mobile lasso ala fiola mia Vladussa e laltro fiolo a fiola mia lo qual spetemo che se nascera se dio vora se sera vivo".

²¹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, II, 69 - 72.

Takođe, interesantan je testament Pribisava Vukotića, koji je bio u službi hercega Stjepana i kod njega obavljao razne dužnosti. Testamentom je sav imetak podijelio supruzi Doroteji, sinovima Rafaelu, Petru, Đorđu, te kćerima Katarini, Ani, Barbari. Iz toga se vidi koliko je volio svoju porodicu i da se brinuo za njenu egzistenciju.²²

Imovinskopravni položaj žena u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima bio je lošiji u odnosu na položaj muškaraca. Udata žena bila je pod ograničenom vlašću muža. Posjedovala je mirazne pokretne dragocjenosti, ali ih je mogla otuđiti samo uz saglasnost muža. Mada je muž upravljao miraznim nekretninama, nije ih mogao otuđiti bez saglasnosti supruge. Nakon smrti muža, žena je imala prilično povoljan položaj. Udovica koja se ne preuda i koja moralno živi, ima pravo da upravlja cjelokupnom porodičnom imovinom. Njena vlast u porodici jednaka je onoj koju je imao pokojni muž, jedino što nije imala pravo da razdijeli nekretnine među djecom. Imovinski sporovi zbog preudaje udovice i stav Crkve prema drugom braku, urodili su shvatanjem prema kojem je čuvanje udovištva pošteno i časno, a preudaja nije.²³

Porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni imaju određene sličnosti sa porodičnim prilikama u drugim evropskim državama, ali takođe imaju i svoje osobenosti. Nažalost nije sačuvan dovoljan broj historijskih izvora koji bi nam pomogao da u većoj mjeri rasvijetlimo odnose u bosanskoj porodici. Rijetke podatke nam pružaju isprave bosanskih vladara i vlastele, testamenti i natpisi na stećcima. Proučavanje porodičnih odnosa u srednjovjekovnoj Bosni zbog toga ostaje na površini problema.

Na osnovu raspoloživih izvora može se spoznati kakvi su bili odnosi između roditelja i djece. Od malih nogu djeca su odgajana u dubokoj pokornosti prema roditeljima, a nagrada za takvo ponašanje jeste dobivanje nasljedstva od roditelja. Kada roditelji ostare, u Bosni je bio običaj da se djeca brinu o svojim roditeljima. Primjer lijepog ophođenja djece prema roditeljima jeste herceg Stjepan, koji je materijalno zbrinuo svoju majku Katarinu tako što joj je ostavio

²² Ludwig Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, 1914, 436 - 438; Pavo Živković, *Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću*, Tuzla, 1986, 107.

²³ *Dubrovački statut*, IV/VII, XX; L. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno i obiteljsko pravo*, 183-190; Z. Janeković Römer, *Rod i grad - Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 133.

prihode od carine u Tjentištu.²⁴ U slučaju da dijete otkáže poslušnost roditelju, biva uskraćeno u nasljedstvu. Tako je bilo u porodici hercega Stjepana kada se njegov sin Vladislav okrenuo protiv njega. Kasnije su se pomirili, pa mu je otac oprostio. U Povelji koja je tom prilikom izdana navodi se da će Vladislav s bratom naslijediti hercegovu imanje pod uslovom da mu bude vjeran i poslušan do njegove smrti. Ženska djeca su nasljeđivala imovinu samo u slučaju da nije bilo muških potomaka.²⁵

Statuti dalmatinskih gradova sadrže više odredbi koje govore o podređenosti djeteta u očevoj vlasti. U Dubrovniku je poštovan stari običaj da se djeca moraju brinuti za svoje roditelje. Prema Dubrovačkom statutu otac je imao velika ovlaštenja nad djetetom u vlasti kao što su: fizički kažnjavati djecu, maloljetne sinove oženiti i preuzeti miraz njihovih žena, izbaciti iz kuće sina koji nije želio da otac preuzme miraz njihovih žena, zabraniti sinu ženidbu dok se kćeri ne udaju, maloljetnu kći dati u samostan, isključiti iz nasljedstva neposlušnog sina i druga.²⁶

Prema mletačkom pravu, dijete je moglo biti isključeno iz nasljedstva samo zbog zlostavljanja roditelja, a običajno pravo je dodalo još jedan razlog, stupanje u brak protiv volje roditelja. U Dubrovniku je bilo više razloga za isključenje djeteta iz nasljedstva, koji podsjećaju na langobardsko pravo i to: zlostavljanje roditelja, pokušaj ubistva roditelja stupanje u brak protiv volje roditelja, općenje sa očevom „prijateljicom“, tužba za teže kazneno djelo. U Budvi je otac mogao razbaštiniti dijete u slijedećim slučajevima: zlostavljanje roditelja, stupanje u brak protiv volje roditelja, uskraćivanje pomoći siromašnom roditelju, odnosno roditelju koji je u zatvoru, sin heretik i kći bludnica.²⁷

U većini dalmatinskih gradova primjenjivano je pravilo prvenstva muških nasljednika. Zahvaljujući podacima iz oporuka zaključujemo da su očevi

²⁴ DAD, Lett. Di Lev. XIV, fol. 46, 20. XI 1450.

²⁵ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, II, str. 69 - 72."... ako li bi šta toga Bog ne dai koi niju izašao mani roditelju svomu hercegu Stjepanu iz volje i iz posluha i ne svršio mi sjega i za moga života kako se u ovom listu imenuje tada da ne ima diela ni za mene ni kon mene od gospoctva moga..."

²⁶ *Dubrovački statut*, IV/XII, XLIV, LXXIII.

²⁷ *Dubrovački statut*, IV/XXIII, L. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno i obiteljsko pravo*, 194-196, 223; Z. Janeković Römer, *Rod i grad - Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 100.

najčešće dijelili imanje na jednake dijelove između sinova. Međutim, postojala je mogućnost preferiranja najstarijeg ili najposlušnijeg sina, koja je na izvjestan način jačala očevu vlast i podsticala sinove na poslušnost. Kćeri su mogle naslijediti roditelje samo u slučaju da nisu imale braće.

Crkveno pravo je tražilo od muškarca vjernost supruzi, međutim, nije mu zabranjivalo da se odrekne drugih žena prije sklapanja braka i za vrijeme udovištva. Stoga se nije poštivala zabrana preljuba, bez većeg rizika za prekršitelja. Snošljivost zakona i javnosti prema ljubavnim vezama muškaraca nije se odnosila i na žene, za koje je važio strogi moral koji je djevojci nalagao djevičanstvo, a udatoj ženi i udovici suzdržljivost.²⁸

U historijskim izvorima zabilježen je veliki broj vanbračne djece. Kod vlastele je čest slučaj bio da iza sebe ostave manji ili veći broj vanbračne djece. Ljubavne veze gospodara sa sluškinjom nisu smatrane nedoličnim za uglednog građanina. Djeca rođena iz takve veze često su živjela u očevoj kući, te su očevi oporučno nalagali svojoj supruzi i zakonitim potomcima da moraju brinuti o njihovoj nezakonitoj djeci.²⁹

Bez obzira na činjenicu da u mentalitetu srednjovjekovnog čovjeka bračna veza zauzima niži položaj na ljestvici vrijednosti u odnosu na druge veze unutar porodice, nesumnjivo je da je ona imala značajan utjecaj na formiranje porodičnih odnosa uopšte. Brak čini osnovu i početak porodice i srodstva.³⁰ U nekim brakovima nisu vladali dobri odnosi između muža i supruge. Do toga je dolazilo zbog posebnog odnosa prema braku i shvatanju braka u srednjovjekovnoj Bosni. Srednjovjekovni Bošnjani vrlo su jednostavno stupali u brak pod uslovom "da bude vjerna i dobra", ali su isto tako veoma lahko napuštali bračnu zajednicu ili su pored vlastite žene dovodili ljubavnicu. Kao veliki ljubavnik na glasu je bio herceg Stjepan koji je imao ljubavnicu lijepu Sijenjanku, zbog koje je imao velikih problema u svojoj porodici. Inače hercegova slaba tačka bile su žene. U prilog tome ide i činjenica da se tri puta ženio.³¹

²⁸ *Dubrovački statut*, IV/XVI, XVIII; Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 114-118.

²⁹ L. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno i obiteljsko pravo*, 26; Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 116-117.

³⁰ Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 55.

³¹ Vladimir Ćorović, *Historija Bosne*, (reprint izdanje), Banja Luka – Beograd, 1999, 534; Sima Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić – Kosača i njegovo doba*, Beograd, 1964, 276.

Visoki mortalitet bio je prisutan u srednjovjekovnim društvima, a to se moglo prevazići samo visokim natalitetom. Mada se rađalo mnogo djece, mnoge bebe su umirale prilikom porođaja, a veliki broj djece je umirao u prvim godinama života. Prosječan broj djece po porodici bio je nešto veći na selu nego u gradu, a rijetke su bile porodice sa više od četvero djece.³² Porodice krupnijeg plemstva uvijek su imale puno djece, pa se može uspostaviti veza između ekonomskog statusa i broja djece, odnosno, bolje materijalno stanje omogućavalo je uzdržavanje većeg broja djece. Bogati društveni slojevi su nastojali da imaju mnogo djece, sinova koji su nastavljali rod i preuzimali poslove, te kćeri čijom su se udajom širile veze među rodovima.³³

Žena je unutar kuće imala ovlaštenja i autoritet nad kućanstvom, djecom i slugama. U okviru toga je imala svoju odgovornost i neovisnost o mužu. Veza između majke i djece činila je središte osjećajnog života u porodičnim odnosima. Zbog toga je bio velik uticaj majke na djecu, a vjerovatno i zato što su bile mnogo mlađe od muževa, pa stoga i bliže djeci. Hercegova supruga Jelena imala je velik uticaj na svoju djecu što se pokazalo tokom sukoba hercega Stjepana s Dubrovčanima. Jelena je okrenula Vladislava protiv oca, pa se udružio s Dubrovčanima i tako doveo hercega Stjepana u težak položaj.³⁴

U srednjovjekovnoj Bosni, slično kao i u drugim evropskim državama, roditelji su veliku pažnju posvećivali ženidbi i udaji svoje djece. Povodi za ženidbu bili su političke i ekonomske prirode, naročito među vlastelom. Roditelji su imali veliki uticaj na djecu i prilikom izbora bračnog druga. To je bio slučaj i sa bosanskom kraljevskom porodicom. U nekoliko navrata bosanski vladari su se putem bračnih veza povezali sa drugim vladarskim porodicama, kao što je slučaj sa brakom između kćerke bana Stjepana II Kotromanića i ugarskog kralja Ludovika I Anžijskog.³⁵ Kralj Tomaš pravio je razne kombinacije sa evropskim vladarskim

³² M. Nurdberg, *Dinamični srednji vek*, 18-19.

³³ Z. Janeković Römer, *Rod i grad - Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 42-44.

³⁴ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, II, 124 - 127.

³⁵ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb, 1999, 416. Interesantnu pripovijest o sklapanju braka između kćerke bana Stjepana II Kotromanića i ugarskog kralja Ludovika donosi nam Orbini: „Kad Ludovikova majka dozna da ban Stjepan ima petnaestogodišnju kćer, imenom Elizabeta, djevojku krasoticu i mudru, zatraži od bana da joj je pošalje na dvor, obećajući mu da će se brinuti o njoj kao da joj je kći. No djevojčin otac ne dade svoj pristanak, te kraljica otputova iz Ugarske i s velikom pratnjom dođe na rijeku Savu u Usori. Posla otamo po bana Stjepana i zadržala ga zatim

kućama, da bi na kraju za svog sina Stjepana Tomaševića izabrao kćerku srpskog despota Maru.³⁶ Roditelji nisu mnogo marili za ljubav mladih, nego im je bilo bitno da iz braka izvuku neku korist. Očevi su u oporukama posebno zahtijevali od sinova ili žene da vode brigu oko udaje njihovih kćeri. U testamentu Pribisava Vukotića predviđene su oštre mjere za kćeri, ako bi se udale bez majčinog odobrenja. Za takav postupak slijedila je kazna gubljenja prava na nasljedstvo.³⁷

U srednjovjekovnom evropskom društvu bila je velika razlika u godinama između muža i žene. Vlastela se ženila veoma mladim ženama, koje su imale između 14 i 18 godina. Dalmatinske djevojke najčešće su stupale u brak u dobi između 14 i 16 godina, a muškarci su imali 20 i više godina. Porođaj je predstavljao najveću opasnost za žene u srednjem vijeku, jer je bila velika smrtnost žena prilikom porođaja. Ukoliko je žena umrla tokom porođaja, muž se ponovo odlučivao na ženidbu. Za razliku od muškaraca, manji broj žena se odlučivao na novi brak, a razlozi za to su briga o djeci, te ograničenje korištenja muževe imovine. Roditelji su nastojali što ranije udati kćeri, dok su sinove ženili kasnije. Uloga oca, brata ili rođaka, bila je ključna u udaji djevojaka, jer su oni odlučivali za koga će djevojka poći, odnosno, ugovarali su brak u njeno ime. U pojedinim oporukama očevi su posebno nalagali sinovima ili drugim nasljednicima da se pobrinu oko udaje njihovih kćeri. Ponekad su time uslovljavali podjelu imetka ili ženidbu sinova. Prema dubrovačkom i drugim statutima djevojka je imala pravo da odbije ugovoreni brak, ali je njen otac morao isplatiti miraz. Tako je neposlušna kćerka gubila miraz i nije se više mogla udati. Tajni, svojevolumni brakovi bili su strogo zabranjeni i za sklapanje takvog braka slijedile su rigorozne

u razgovoru, no on se i dalje opiraše kraljičinu zahtjevu, dok ona uporno ostajaše pri tome, obećajući i prisežući da će mu kćer odlično udati, kako to i priliči djevojci poput nje, te da će i on biti zadovoljan njezinom udajom. Svladan konačno tim obećanjima i prisegama, ban joj dade kćer. Kraljica je odvede sa sobom u Ugarsku i zadržala je kraj sebe tri godine. Za to vrijeme se djevojka bijaše proljepšala i postala još većom krasoticom, a u svim svojim postupcima pokazivaše se mudrom. Tada kraljica majka stade nagovarati sina Ludovika, kojem bijaše umrla prva žena Margarita, kći poljskog kralja Kazimira, da uzme Stjepanovu Elizabetu za ženu. Ludovik udovolji majci, te smjesta izvjestiše o tome djevojčina oca, pozivajući ga u Ugarsku na vjenčanje."

³⁶ Đuro Tošić, *Posljednja bosanska kraljica Mara (Jelena)*, *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 3, Beograd, 2002, 30-31. Kćerka despota Lazara Brankovića se u historijskim izvorima javlja sa dva imena: prvo, Mara, po uzoru na stariju očevu sestru i čuvenu sultaniju Maru i drugo, Jelena, identično s majčinim imenom.

³⁷ P. Živković, *Ekonomsko socijalne promjene*, 107.

kazne. Mladoženja je gubio pravo na imovinu svoje supruge, a njegovi saučesnici su kažnjavani zatvorom ili progonstvom. Ukoliko se neka djevojka zaručila sa nekim muškarcem bez znanja roditelja, gubila je sva prava na nasljedstvo.³⁸

Dok ne postanu punoljetna, djeca se vrlo rijetko spominju, uglavnom u oporukama roditelja. Zbog nedostataka podataka vrlo malo se zna o životu male djece. U Povelji vojvode Stjepana 18. septembra 1438. godine kojom prima dio Sandaljeve ostavštine, njegovi sinovi Vladislav i Vlatko također su naslijedili jedan dio, ali ga nisu mogli podići zato što nisu bili punoljetni, odnosno nisu napunili četrnaest godina. U srednjem vijeku punoljetnost se sticala sa četrnaest godina, pa tako Tvrtko I Kotromanić s petnaest godina preuzima bosansko prijestolje. Poznato je da su vlasteoska djeca izvjesno vrijeme provodila na dvoru bosanskog vladara, gdje su sticali neophodan odgoj.³⁹

Mada je u srednjovjekovnoj Bosni pismenost bila slabo raširena, pojedini roditelji su nastojali da im djeca nauče čitati i pisati. To je bio slučaj sa vlasteoskim porodicama, pa su tako hercegov sin Vladislav i brat vojvode Ivaniša Žarko sami pisali povelje.⁴⁰

Prema dalmatinskim statutima, punoljetnost je za muškarce nastupala sa četrnaest, a za žene sa dvanaest godina. Tada su bili oslobođeni tutorstva i mogli su stupiti u brak. U užoj Hrvatskoj punoljetnost je za muškarce nastupala sa navršениh 16 godina, dok su ženske osobe smatrane punoljetnim sa 12 godina. U većini srednjovjekovnih evropskih država za emancipaciju je bila dovoljna ekonomska odvojenost. Emancipacijom sin stiče ekonomsku samostalnost. U srednjovjekovnoj Istri i Dalmaciji emancipacija se ostvarivala na više načina: notarskom ispravom, dodjelom „miraza“, stupanjem u brak i vođenjem odvojenog kućanstva.⁴¹

³⁸ *Dubrovački statut*, IV/XIII; Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 65-67.

³⁹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, II, 47 - 53.

⁴⁰ Isto, 127, 138.

⁴¹ L. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno i obiteljsko pravo*, 194-195,255; Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, 48-49.

Zaključak

Tokom ranog srednjeg vijeka brak nije imao nikakve veze sa crkvenim ceremonijama, a tek od XII vijeka sveštenstvo je uspjelo da uspostavi izvjesnu kontrolu nad brakom. Takva je politika Crkve dovela do sakralizacije braka, te je on uvršten među sakramente. Sakralizacija braka uzrokovala je njegovu nerazrješivost, pa je rastava braka bila zabranjena, osim u iznimnim slučajevima.

Bosansko srednjovjekovno društvo odlikuje se određenim osobenostima po kojima se razlikuje od susjednih društava, a jedna od njih je poseban odnos prema braku. Veliki uticaj na društvene odnose u srednjovjekovnoj Bosni imali su pripadnici Crkve bosanske, što je uzrokovalo da se u bosanskoj državi sačuvalo prastaro shvaćanje braka kao društvene institucije. Na osnovu takvog shvaćanja žena nije sklapala brak prema crkvenoj doktrini, nego uz uslov da bude vjerna i dobra svom mužu. Pripadnici Crkve bosanske su imali znatan uticaj na drugačije mišljenje o braku u Bosni, gdje je vladalo poimanje braka kao raskidive institucije.

Prema crkvenom i svjetovnom pravu miraz je bio obavezan za sklapanje braka. Miraz se davao javnom ispravom u skladu sa mogućnostima roditelja u pokretninama i nekretninama i to u novcu, nakitu, odjeći, opremi za kućanstvo i nekretninama. Međutim, u srednjovjekovnom bosanskom društvu nije bio običaj da se žene uzimaju uz miraz, već da se "uzima zbog ljubavi, dobrote i zbog časti i ugleda njihovog roda".

Statuti dalmatinskih gradova omogućavali su ženama bavljenje trgovinom, raspolaganje stečenim dobrima, ulazak u bratovštine i učešće na sudu. Učešće žena u poslovnom životu zavisilo je od staleža kojem su pripadale. U srednjovjekovnoj Bosni žena nije bila uključena u ekonomski život, zato što nije donosila u bračnu zajednicu niti miraz niti imovinu. Položaj žene nalazio se ispod nivoa cijelog bosanskog društva, što znači da je socijalni položaj žene bio daleko od zadovoljavajućeg.

Porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni imaju određene sličnosti sa porodičnim prilikama u drugim evropskim državama, ali takođe imaju i svoje osobenosti. Od malih nogu djeca su odgajana u dubokoj pokornosti prema

roditeljima. Kada roditelji ostare u Bosni je bio običaj da se djeca brinu o svojim roditeljima.

MARRIAGE AND FAMILIES IN BOSNIA AND NEIGHBORS DURING THE MIDDLE AGES

Summary

During the early Middle Ages marriage had nothing to do with church ceremonies, but only since the twelfth century clergy managed to establish some control over marriage. Such is the policy of the Church led to the sanctifying marriage, and he is listed among the sacraments. Sacralization of marriage caused its indissolubility, but the divorce was forbidden, except in exceptional cases.

Bosnian medieval society is characterized by certain characteristics which distinguish it from neighboring companies, and one of them has a special relationship to marriage. A great impact on social relations in medieval Bosnia were members of the Bosnian Church, which caused that the Bosnian state preserved ancient notion of marriage as a social institution. Based on this understanding, the woman did not marriages according to church doctrine, but with the condition that is true and good to her husband. Members of the Bosnian Church had a significant impact on differently about marriage in Bosnia, where there was a notion of marriage as an institution cancellable.

According to the church and secular law dowry was required for marriage. Dowry is giving a public document in accordance with the circumstances of the parents in the general estate and cash, jewelry, clothing, household goods and real estate. However, in the medieval Bosnian society is not the custom that women take with dowry, but to be "taken out of love, kindness and because of the honor and reputation of their gender."

Statutes of Dalmatian towns allowed the women engaging in trade, the disposal of the acquired assets, entering into fraternities and participation in court. Participation of women in business life depended on the stock which they belonged. In medieval Bosnia wife was not involved in economic life, because it

was not bringing in marriage nor fortune nor property. The position of women was located below the level of the entire Bosnian society, which means that the social position of women was far from satisfactory.

Family relations in medieval Bosnia have certain similarities with the family situation in other European countries, but also have their own characteristics. From an early age children are brought up in a deep obedience to parents. When the parents grow old in Bosnia was the custom that the children take care of their parents.

BIBLIOGRAFIJA

Neobjavljeni izvori

Državni arhiv Dubrovnik (DAD):

1. Testamenta Notariae (Test. Not.), ser. XIV
2. Lettere e Commisioni di Levante (Lett. Di Lev.), ser. XIV

Objavljeni izvori

1. Liber statutorum civitatis Ragusii composites anno 1272, Dubrovnik 2002.
2. Jalimam, Salih, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, Tuzla, 1999.
3. Klaić, Nada, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972.
4. Stojanović, Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma*, knjiga II, Beograd - Sremski Karlovci 1934.
5. Thalloczy, Ludwig *Studien zur Gescichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, 1914.
6. Theiner, Augustin, *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I, Romae, 1863.

Literatura

1. Blehova Čelebić, Lenka *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica 2002.
2. Ćirković, Sima, *Herceg Stefan Vukčić - Kosača i njegovo doba*, Beograd, 1964.
3. Ćirković, Sima, Počteni vitez Pribisav Vukotić, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, X - 1, Beograd, 1968, 259-276.
4. Ćorović, Vladimir, *Historija Bosne*, (reprint izdanje), Banja Luka - Beograd 1999.

5. DUBY, Georges, *Vitez, žena i svećenik*, Split, 1987.
6. HADŽIJAHIĆ, Muhamed, Udio žene u islamizaciji Bosne i Hercegovine, *Narodna uzdanica*, Sarajevo, 1941, 70-75.
7. JALIMAM, Salih, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla, 1999.
8. JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka, *Rod i grad - Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik 1994.
9. MARGETIĆ, Lujo, *Hrvatsko srednjovjekovno i obiteljsko pravo*, Zagreb, 1996.
10. MIKLOŠIČ, Franc, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae, 1858.
11. NURDBERG, Mihael, *Dinamični srednji vek*, Beograd, 2011.
12. ORBINI, Mavro, *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb, 1999.
13. RUPČIĆ, Bonicije, Značenje "Dubia" fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/73. za povijest Bosne, *Zbornik radova u čast Baziliju Stjepanu Pandžiću povodom 70. obljetnice života*, Bamberg, 1988, 1-35.
14. SPAHIĆ, Midhat, Brak, žena i porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni (XIV-XV vijeka), *Zbornik radova sa naučnog skupa „Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju“*, Sarajevo, 2011, 283-297.
15. TRUHELKA, Ćiro, Testament gosta Radina. Prinos patarenskom pitanju, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1911.
16. TOŠIĆ, Đuro, Posljednja bosanska kraljica Mara (Jelena), *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 3, Beograd, 2002.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

4

HISTORIJSKA MISAO, GOD. IV, BR. 4, 1-277, TUZLA, 2018.